

ПРОБЛЕМИ ДРАМАТУРГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ: МОНОДРАМА ЯК КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Особливої актуальності в сучасному мистецькому просторі набув жанр монодрами, який до початку ХХ ст. пройшов кілька етапів формування інваріантних ознак: етап дифузії як взаємопроникнення різних жанрових форм, що, зрештою, утворили стійкі властивості монодрами; етап асиміляції, який проявився в тенденції анігіляції через деформацію провідних властивостей жанру та поступового відродження в кінці ХХ століття; етап модифікації і трансформації, що продовжується в літературі й донині та свідчить про активне “життя” жанру.

В історії літератури монодраму ототожнювали з драматичним монологом, поемою, ліричною драмою, п'єсою з одним актором, психодрамою тощо. У літературознавчих словниках, теоретичних статтях значення терміна часто подавалося через змішування літературознавчої і театрознавчої термінології, відтак виникла термінологічна плутанина, яка створила уявлення про жанр, який не підлягає обґрунтуванню в межах теорії літератури, що, безумовно, можливо за умови розширення методологічної бази. Загалом дослідження монодрами продемонстрували наявність спорадичних наукових розвідок, присвячених певним аспектам: особливостям монологу, сюжету, ліричним та епічним началам, нарративним стратегіям, аналізу окремих монодром, особливостям динаміки жанру в національних літературах тощо. Втім, сьогодні залишається ціла низка досить вагомих для осмислення жанру проблем: поза увагою літературознавців опинилися питання походження, розвитку, модифікації і трансформації монодрами у ХХ–ХХІ ст., змістові та формальні рівні жанру, проблеми театральної рецепції тощо.

Теоретичні підвалини монодрами були закладені 1908 р. дослідником і реформатором театру М. Євреїновим, який виокремив такі основні її ознаки: автор створює в монодрамі єдиного суб'єкта дії; інші учасники дії сприймаються “лише у рефлексії їх суб'єктом дії і таким чином переживання їх не мають самостійного значення... оскільки в них проектується “сприймаюче “я” суб'єкта дії” [1, с. 25]; ідея монодрами реалізується через співпереживання читача / глядача.

На початок ХХІ ст. *монодрама* зреалізувалась як драматичний жанр з єдиним суб'єктом дії, розділення свідомості якого передається монологом персонажа через опозицію “висловлене” / “невисловлене”, що не тільки відображає внутрішній конфлікт, але й у процесі виголошення стає способом розвитку драматичної дії.

Жанровий зміст монодрами визначає екзистенційна тематика і проблематика, драматичний пафос та концентрована інтенсивність зображення. Монодрама освоює різні сторони дійсності, що демонструють особистісно-психологічну, суспільно-політичну, історичну, метафізичну, фантастичну тематику, але принципи і форми бачення цієї дійсності виводять на перший план екзистенційне зіткнення Я та Я-Іншого, який перебуває під тиском ворожих сил світу.

Основною ознакою монодрами є *моносуб'єктність*. У цьому жанрі весь текст належить одному суб'єкту дії, мовлення відображає точку зору одного суб'єкта свідомості, первинним є суб'єкт мовлення, а не об'єкт. Об'єктом мовлення в монодрамі є розділена свідомість єдиного суб'єкта: єдність, що розпадається на безліч Я-Інших, яких “тут і зараз” творить, оцінює, досліджує й описує суб'єкт дії – Я-сьогоднішній. Розділення свідомості єдиного суб'єкта дії може персоніфікуватися іншими носіями мовлення, тобто проявлятися як різні форми єдиної свідомості, що належать одному суб'єкту, але виступають як різні його голоси.

Суб'єктна організація монодрами виводить на перший план діалог автора зі свідомістю суб'єкта дії: демонструє реалізацію епічних начал через імпліцитний прояв, ліричних начал

через експліцитний прояв авторської свідомості, однак тут варто говорити лише про домінування категорій ліричного / епічного, які в цьому жанрі втілюються в сув'язі.

Монодрама уявляє метонімічно-асоціативний / асоціативно-метонімічний принципи творення образу світу. *Метонімічно-асоціативним* принципом моделювання світу вважаємо такий авторський принцип естетичного відбору й організації матеріалу в монодрамі, який передбачає зовнішню реалізацію єдиним суб'єктом дії вузлового фрагменту власного життя як суттєвої частини цілого за допомогою творення ним системи асоціацій до різних боків власної розділеної свідомості. *Асоціативно-метонімічний* принцип моделювання світу в монодрамі передбачає зовнішню демонстрацію єдиним суб'єктом дії асоціацій до власної розділеної свідомості, які творяться поетичною уявою персонажа, об'єднуються в цілісну систему світовідчуття та моделюють метафізично-символічний фрагмент життя людини.

Монодрама з домінуванням епічних начал демонструє метонімічно-асоціативний принцип моделювання світу. *Епічні* елементи сучасної монодрами увиразнюють зіткнення точок зору суб'єкта мовлення і автора, яким читач його уявляє, та демонструють відповідні авторські стратегії комунікації із читачем: 1) наявність розповідача, який стає посередником між автором і читачем, та демонструє характерні для персонажа індивідуальні властивості мовлення від першої особи; огляд минулого в розповіді персонажа структурується за принципами хронологічно-асоціативної ретроспекції; 2) новелізація, яка полягає у виборі автором для зображення в монодрамі невеликого епізоду з життя персонажа, що в ньому демонструється стрімкий розвиток життєвого конфлікту, обумовлений змінами у процесі висловлювання стану персонажа, настрою, поворотом думок, розкриттям таємниць, які ведуть до неочікуваних рішень і реакцій; використання новелістичного пуанту – наявність у сюжетній лінії неочікуваної події, яка суперечить попередньому розвитку, різка зміна точки зору суб'єкта дії; 3) “застосування параболічної структури і притчового змісту” (зіставлення прикладу і пояснення ситуації) [Малютіна 261], при цьому приклади часто увиразнюють думку, доведену до абсурду як доказ від супротивного за логікою драматичного парадоксу; параболічна структура створюється віддаленням суб'єкта дії, який пояснює ситуацію (Я-сьогодні), від об'єкта, що є прикладом (Я-минулий, майбутній і т.д.); 4) вибір алегорії як втілення однозначного уявлення про явище дає можливість донести до читача авторську точку зору з огляду на складність прямої оцінки; в епічній монодрамі активно втілюється авторська концепція очуднення; 5) інтертекстуальні перегуки, що реалізуються як стилізація під оповідний епічний сюжет (міфологічний, фольклорний тощо) та створюють конфлікт інтерпретацій; 6) іронія, сатира, гротескно-фарсові прийоми для увиразнення трагічності людського існування; 7) поліфункціональний характер ремарок (ремарка-рекомендація для режисера або читача, ремарка-опис, ремарка-експозиція, ремарка-провокація), які набувають нарративного характеру, позаяк є способом експліцитного вияву авторської свідомості; відсутність ремарок у монодрамах, які демонструють перехресну родову приналежність; 8) документальність / стилізація під документальність, що проявляється в описі суб'єктом дії фактів власного життя, побудові висловлювання персонажа як свідчення очевидця певних подій; використання документальних джерел; 9) скарга / пародія на сповідь як основні комунікативно-риторичні прийоми.

Монодрама може уявляти такі *ліричні елементи*, домінування яких визначає ліричну монодраму та демонструє асоціативно-метонімічний принцип моделювання світу: 1) розповідач у процесі висловлювання виявляє “символіко-сугестивну специфіку феноменології поетичного мовлення” [2, с. 316–317]; суб'єкт дії – ліричний “двійник” автора, наділений авторською поетичною уявою; висловлювання персонажа насичене тропами, стилістичними фігурами, побудоване за “принципом мелійного структурування” (ритмо-інтонаційна організація, “верлібризація мовлення”, “поетизація паузи”) [2, с. 316–317]; 2) автор створює в монодрамі ірреальний світ (епізод з життя персонажа, коли він виходить за межі повсякдення) як альтернативи несправедливій реальності, лірична монодрама демонструє особисте авторське втручання у вирішення конфлікту; 3) ослаблена подієвість ліричної монодрами обумовлює розвиток сюжету за рахунок зміни настроїв

персонажа, душевних переживань, прозрінь, які унааявнюється через створення суб'єктом дії “тут і зараз” образів та асоціацій до різних боків власної свідомості; відтворення минулого в розповіді персонажа увиразнюється асоціативно-ретроспективною технікою; 4) вибір символу як втілення багатозначного уявлення про явище, розрахованого на сугестивно-спонтанну реакцію читача та співпереживання; 5) сповідь як основний комунікативно-риторичний прийом; 6) перетворення паратексту в ритмізовану ліричну прозу; 7) інтертекстуальні перегуки, що створюють асоціації до Я-культурного Іншого персонажа та обумовлюють конфлікт інтерпретацій; 8) оздоблення монодрами елементами з інших видів мистецтва.

Висловлювання персонажа в монодрамі є передусім дією, тому на перший план виходить розгортання мовленнєвої дії “тут і зараз” та відображає монологічне, прозове, риторичне мовлення персоніфікованого персонажа від першої особи. При тому, що домінанта лишається незмінною, одна з цих ознак може бути варіативною: монолог набуває ознак діалогічності через персоніфікацію різних боків розділеної свідомості суб'єкта дії; прозове мовлення перемежовується з віршованим, набуває ритмічного членування; в монодрамах з перехресною родовою класифікацією акценти переносяться з риторичного мовлення як зображення слова про об'єкт на сам об'єкт зображення.

Дослідження жанрових параметрів монодрами в комунікативно-риторичному аспекті дозволяє виокремити два жанри, які в монодрамі стали специфічним поетикальним прийомом формування образу персонажа, – сповідь і скарга. Через спрямованість монологу персонажа на сповідь або скаргу автори реалізують те, що суб'єкт дії наважився висловити, подолавши механізми самозахисту (“висловлене”), або не наважився (“невисловлене”) – через болісність цього процесу.

Опозиція “висловлене” / “невисловлене” також визначає особливості зовнішньої реалізації внутрішнього конфлікту та визначає специфіку побудови сюжету в монодрамі. Конфлікт, що демонструє чотири типи ідентифікації особистості, досліджуваний В. Хесле та використаний щодо сучасної драматургії у працях Е. Болотян, С. Лавлінського, М. Липовецького, модифікується в сучасній монодрамі: автори творчо втілюють складний процес, що відображає здатність людини наважитися або не наважитися на внутрішню боротьбу за власну індивідуальність, інструментом в якій стає слово. У монодрамі, на нашу думку, можна виокремити такі типи конфлікту: зіткнення з самим собою як з Іншим (минулим, теперішнім, майбутнім); зіткнення з самим собою – соціальним Іншим; зіткнення з самим собою – культурним Іншим; зіткнення з самим собою – Богом як Іншим. Особливістю конфлікту сучасних монодрам є перенесення його на рівень читацької свідомості як показник втрати цілісності єдиної свідомості, створюваної автором.

Дія драми розгортається в межах сценічного простору, є лише одна часопросторова ситуація – сама зображувана дія, а мовлення тотожне відтворюваній дії. Часопросторова організація монодрами представляє хронотоп кризи та життєвого зламу. Хронотоп монодрами характеризується тенденцією до стискання або розширення до меж Всесвіту залежно від рефлексій персонажа; при моделюванні художнього світу простежується зміщення часових та просторових пластів, накладання різних часових площин, призупинення дії астрономічного часу. Автори-драматурги вдаються до асоціативної ретроспекції, актуалізують властивості людської уяви і пам'яті, переносять межовий хронотоп на рівень читацького сприйняття.

Активізація жанрових трансформацій монодрами пов'язана зі зростанням авторської активності по відношенню до жанру, вільним поводженням із жанровими законами, активними естетичними пошуками, що обумовлює появу нових міжжанрових утворень. Діапазон перетворень монодрами може коливатися від незначних змін (модифікації) до жанрових трансформацій. Модифікація монодрами обумовлена активізацією прийомів, що унааявнюють розділення свідомості єдиного суб'єкта дії, тобто реалізують закладену в монодрамі внутрішню діалектичну суперечність. У структурі сучасної монодрами мікророда взаємодія виявляє такі основні напрями трансформації: поглинання драматичного мислення

епічним і ліризація драматургічного простору як два різноспрямованих вектори жанрових змін; розсіювання суб'єктної організації (багатоголосся, безособовість, полілогічна єдність, наявність немаркованого суб'єкта мовлення, відмова від Я); публіцистичність, біографічність, документальність; інтенсифікація інтертекстуальних паралелей, які створюють багатоголосся міфологічних, культурно-історичних, літературних дискурсів; активне авторське номінування та жанрове позначення; включення позалітературних елементів (публічних виступів, лекцій тощо); сполучення різних видів мистецтва та міжвидова синкретизація; розширення меж сюжету за рахунок циклізації.

В останні десятиліття ХХ – у ХХІ ст. монодраматичний дискурс стає вагомим фактором культурного життя суспільства: монодрама входить у якісно інший контекст та виявляє себе не просто як жанрово-драматично-театральний, а власне культурно-історичний феномен, що проявляється у створенні монодрами-події. *Монодрамою-подією* вважаємо таке цілісне явище, яке в монологічній формі театральними засобами презентує індивідуальність єдиного суб'єкта дії та розширює його можливості через утворення нових зв'язків між суб'єктом і об'єктами в соціокультурному, політичному контекстах.

У поняття “монодрама”, що реалізується як подія, на сучасному етапі вміщують різні за змістом і функцією феномени, які, на нашу думку, можна розглядати на тлі театральних законів:

– “театр” політичного життя: театралізується сфера політики – “політик-актор” (або інша особа, що виголошує театралізований монолог щодо певних політичних питань), який творчо моделює реальність відповідно до законів моновистави та унаочнює проповідницькі комунікативно-риторичні чинники;

– театр одного актора (актор розриває з колективом і починає працювати сам, використовуючи максимальну можливість вільної самореалізації, не обмеженої режисерськими настановами (наприклад, Л. Данильчук, Л. Стефанова, П. Аттон і т. д.);

– інші театралізовані феномени, де особистість демонструє себе (приміром, монодрама “Безперечна таємниця” за мотивами спогадів М. Тайсона, яку спортсмен виконує сам; інтернет-проект “Читаємо Інтернет”, “Лист до друга Кості в Москву” М. Гая; лекції-вистави про моду О. Васильєва і т. д.).

Ці сучасні форми презентації власної індивідуальності є монодрамою-подією, позаяк мають такі ознаки: є єдиним цілісним явищем, що в монологічній формі презентує індивідуальність однієї людини; утворюють ціле і змінюють властивості єдиного суб'єкта дії через творення нових зв'язків між ним і об'єктами за правилами театального перформенсу (в перформенсі, за П. Паві, “акцентується радше ефемерний і незавершений характер творчості, а не сам твір мистецтва, який представляють і який є завершеним” [3, с. 303]), що в ньому, окрім слова, важливого значення набувають простір, час, тіло, ритуальна церемонія, соціальне коментування, а також автобіографічна презентація.

Монодраматичне світосприйняття дає свідомості суб'єкта дії абсолютне право на вираження істини, відтісняючи на другий план відповідне право Іншого, що є проявом авторської ідеї про унікальність і абсолютну цінність кожної конкретної особистості.

Література

1. Евреиновъ Н. Н. Введение въ монодраму: Реферат, прочитанный в Москве в Лит.-Худ. Кружке 16 декабря 1908 г., в С.-Петербурге в Театральном Клубе 21 февраля и в Драматическом театре В.Ф. Комиссаржевской 4 марта 1909 г. / Н. Н. Евреинов. – СПб.: Издание Н.И. Бутковской, 1909. – 31 с.
2. Малютіна Н. П. Українська драматургія кінця ХІХ – початку ХХ століття : аспекти родо-жанрової динаміки / Н. П. Малютіна. – О. : Астропринт, 2006. – 350 с.
3. Паві П. Словник театру / П. Паві ; [пер. з фр.]. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 640 с.